

Саме цим ідеалом жив Франко і для його здійснення присвятив своє життя і творчість.

Момент другий. Картина похорону Мирона, як його іншого «я», ставить питання про те, чи може людина, нехай провідник нації, глибоко переживаючи зраду, наслідком якої стала смерть її побратимів, морально виправдати себе, наприклад, політичною доцільністю і жити далі. Мирон, увійшовши своїм учинком у власну самотність, разом з тим, вийшов за традиційно прийняті норми, перейшов їх межу і в результаті відчув, що існує в порожнечі, без жодних моральних орієнтирів. Це закономірно привело до втоми від існування, наслідком якої стала депресія, яка відкриває дорогу в «аномічний суїцид».

Таким чином, романтичний мотив жертвовності в поемі «Похорон» Франко проводить через врівноваження зради Мироном своїх побратимів, що вчинена, буцім, для майбутньої перемоги над ворогом, та внутрішнім самосудом над власним «я» за вчинений тяжкий гріх. Чи така помста власному «я» адекватна смерті бійців за свободу? На це питання поема не дає відповіді.

У підсумку зазначимо, що поєднання у Франка екзистенціалів самототожності, самосвідомості й саморефлексії виявляється в художній обробці образів будителів-інтелігентів народу та в змалюванні взаємин провідник-народ, що було актуальним для Галичини під кінець XIX – початок XX століття. В центрі художньої рефлексії – внутрішній світ провідника нації з його ідеалом народу як суб'єкта політики. Усвідомленість бездержавного буття українського народу й невизначено віддалена перспектива в реалізації ідеалу спрямовує життя провідника-інтелігента у суб'єктивно-духовну еміграцію. Вона переживається як самотність і спонукає на «зустріч зі собою», що закінчується віднайденням себе у формі ствердження самототожності й національної ідентичності, а вона повертає особистість до самореалізації й соціально-політичної активності.

Список використаних джерел

1. Грабович Г. Тексти і маски. – Київ: Критика, 2005. – 312 с.
2. Монтень М. Про самоту // Монтень М. Проби. В 3 кн. Кн.1. / Пер. з фр. Анастасія Перепаді. – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2015. Розділ XXIX. – С.257–268.
3. Франко І. Іван Вишенський // Франко Іван. Твори в 2-х томах. Т.1. – Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1981. – С.400–431.
4. Франко І. Мойсей // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т.5. – Київ: Наукова думка, 1976. – С.201–264.
5. Франко І. Не забудь, не забудь // Франко І. Я. Твори в 2-х томах. Т.1. – Київ: Дніпро, 1981. – С.37–38.
6. Франко І. Перехресні стежки // Франко І. Мойсей; Перехресні стежки. – Київ: Наукова думка, 2001. – 384 с.
7. Франко І. Похорон // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т.5. – Київ: Видавництво «Наукова думка», 1976. – С.54–89.
8. Франко І. Сойчине крило. Із записок відлюдька // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т.22. – Київ: Видавництво «Наукова думка», 1979. – С.53–93.

References

1. Grabovych G. Teksty i masky. – Kyi'v: Krytyka, 2005. – 312 s.
2. Monten' M. Pro samotu // Monten' M. Proby. V 3 kn. Kn.1. / Per. z fr. Anastasiya Perepadi. – Kyi'v: DUH I LITERA, 2015. Rozdil XXIX. – S.257–268.
3. Franko I. Ivan Vyshens'kyj // Franko Ivan. Tvory v 2-h tomah. T.1. – Kyi'v: Vydavnytstvo hudozhn'oi' literatury «Dnipro», 1981. – S.400–431.

4. Franko I. Mojsey // Franko I. Zibrannja tvoriv u p'jatdesjaty tomah. T.5. – Kyi'v: Naukova dumka, 1976. – S.201–264.

5. Franko I. Ne zabud', ne zabud' // Franko I. Ja. Tvory v 2-h tomah. T.1. – Kyi'v: Dnipro, 1981. – S.37–38.

6. Franko I. Perehresni stezhky // Franko I. Mojsey; Perehresni stezhky. – Kyi'v: Naukova dumka, 2001. – 384 s.

7. Franko I. Pohoron // Franko I. Zibrannja tvoriv u p'jatdesjaty tomah. T.5. – Kyi'v: Vydavnytstvo «Naukova dumka», 1976. – S.54–89.

8. Franko I. Sojchyne krylo. Iz zapysok vidljud'ka // Franko I. Zibrannja tvoriv u p'jatdesjaty tomah. T.22. – Kyi'v: Vydavnytstvo «Naukova dumka», 1979. – S.53–93.

Florco L. Ya., Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of Philosophy and Psychology Department, National Forestry University of Ukraine (Ukraine, Lviv), florlia@ukr.net

Identity as Becoming of National Self-Consciousness in Literary Works by I. Franko

The peculiarities of consistency formation, Ukrainian self-consciousness of a Galician peasant at break of XIX–XX centuries and also the role of the intellectuals in that process were analyzed. Galician intellectuals via concretizing their social and political activity succeeded in perceiving the fact that a Galician peasant stopped regarding his master as an intellectual who felt indifferent to the destiny of peasants but regarded him as a good adviser. Such mutuality opened a way to the formation of Ukrainian identity of a Galician peasant. Special emphasis on his inner world with the ideal of a people as Ukrainian political nation was made. The difficulty of competitions as to the realization of ideals transforms in his spirituality into the form of oppositions: «expectation – despondency», «hope – hopelessness», «zeal – doubt» which are expressed in the feeling of loneliness and is opened before the conductor as a «meeting with oneself». The opening of a mechanism «meeting with oneself» was conducted through the analysis of poems «Ivan Vyshenskyj», «Moses», «Funeral».

Keywords: self-identity, identity, ideal, loneliness, meeting with oneself, choice, «Holistic person», self-consciousness, progress.

* * *

141.7(091)

Фараджова Л. А.,
керуючий директор Clever Kunde GmbH
(Німеччина), info@cleverkunde.de

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛІБЕРАЛЬНИХ ФІЛОСОФСЬКО- ЕКОНОМІЧНИХ ШКІЛ ТА НАПРЯМІВ

Обґрунтовується методологія історико-філософського аналізу трансформації філософсько-економічних шкіл у XX столітті. Авторка виходить з того, що ця проблема є малодослідженою та тематично розпорошеною. Актуальність теми визначена суттєвим впливом цих шкіл та напрямів на зміну ідей, цінностей та пріоритетів соціально-економічного буття у XX столітті, на життєдіяльність особистості, спільнот та соціуму загалом. Використовується діалектичний метод, системно-структурний аналіз, поєднання історичного і логічного методів.

Ключові слова: лібералізм, філософія економіки, трансформація, філософія ринку, етика ринку, філософсько-економічні школи XX століття.

Людина в повноті всіх модальностей її творчої активності завжди є центральною проблемою для самої себе. Такі одвічні питання, як «що є людина?», «яким є зміст людського буття?», «на що має бути спрямована її діяльність?», не втраять своєї актуальності ніколи. Тому філософи, політологи, психологи, теологи, культурологи, економісти, соціологи час від часу з новим ентузіазмом заглиблюються у дослідження людини як суб'єкта дії, мотивації її трудової активності, трудового інтересу.

У історико-філософській літературі можна виділити праці, що присвячені аналізу понятійно-категоріальної сутності та співвідношення інтересів особи та держави, визначенні людської діяльності, що знайшло відображення в роботах О. М. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна, І. В. Бичка, С. К. Рощина та інших. Проблематиці сутнісних сил особистості та умов їх реалізації в праці та творчості присвячені праці О. К. Чаплигіна,

Л. М. Уткіна, М. О. Титарчука, О. Злобіної та В. Тихоновича, А. М. Мудрик, Л. В. Сохань.

Висвітленню закономірностей становлення та розвитку особистості, формуванню її світоглядних орієнтацій та інтересів присвячені роботи з питань дослідження людської діяльності, соціальної активності (праці В. П. Андрущенко, М. Н. Михальченко, Л. В. Губерського, О. О. Донченко, Л. Д. Кривеги, В. Ю. Попова, С. Б. Кримського, В. С. Ларцева, А. А. Машталер, Д. П. Богині та інших).

Осмислення різних аспектів соціально-економічних відносин, господарства, підприємництва, як соціального явища репрезентовано в працях В. А. Кредісова, Л. В. Овчаренко, Л. М. Редьки, А. І. Агеєва, А. О. Блінова, І. М. Шапкіна, А. В. Бусигіна, О. В. Бондаренко, В. М. Узунова.

Треба зазначити, що шлях до теоретичного конституювання проблеми реалізації підприємницького інтересу сформувався у двох основних напрямках. В основі першого – ідеї І. Канта про розум як універсальний закон особистісного буття індивіда і головну засаду здійснення інтересів особистості і побудови суспільних відносин. Таку методологію дослідження становлення особистості розробляли К. Маркс і М. Вебер.

Другий напрямок пов'язаний з формуванням «філософії життя» і втілюється у працях Ф. Ніцше «Так говорив Заратустра», А. Камю «Бунтуюча людина», Ж. П. Сартра «Екзистенціалізм – це гуманізм»; З. Фрейда «Я» і «Воно»; Е. Фромма «Людина для себе», В. Франкла «Людина в пошуках смислу», С. Франка «Реальність і людина» та інших.

У ХХ столітті висвітленню самореалізації особистості та її інтересів як соціального предмета гуманітарного дослідження сприяв екзистенціалізм (М. Гайдеггер, К. Ясперс, М. Бердяєв). Саме екзистенціалістами було сформульовано нову світоглядну парадигму особистості, що носить у її життєдіяльність проблему сенсу життя.

Отже, виникає необхідність дати відповіді на ряд запитань, а саме: яким чином відбувається динаміка і співвідношення інтересів особистості та суспільства? Які при цьому виникають суперечності та шляхи їх вирішення? Як досягається узгодженість індивідуальних, загальних і суспільних інтересів у процесі самореалізації особистості? Таким чином, необхідність та актуальність філософського осмислення процесу самореалізації особистості, місце і роль у цьому процесі ліберальних філософсько-економічних шкіл ХХ століття має як теоретичне, так і практичне значення.

Мета цієї статті полягає у виявленні чинників трансформації ліберальних філософсько-економічних шкіл у ХХ столітті та обґрунтуванні філософської методології дослідження.

Історико-філософський аналіз обраного об'єкту дослідження передбачає визначення понять, що характеризують об'єкт; дослідження трансформації ліберальних філософсько-економічних шкіл у ХХ столітті як об'єктивного феномену суспільно-політичного буття ХХ століття; вивчення впливу зміни ідей, цінностей та пріоритетів суспільно-економічного буття у ХХ столітті на життєдіяльність особи, спільнот та соціуму в цілому, на розвиток соціальних потреб, на формування світоглядних орієнтацій людини; аналіз факторів

трансформації ліберальних філософсько-економічних шкіл у ХХ столітті; виявлення факторів гармонізації особистісного, державного та загальносуспільного.

Уперше економічна картина суспільства як система, а не збірка певних рекомендацій щодо ведення господарства, була розроблена А. Смітом та представлена в роботі «Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй» (1776). В цій роботі було доведено, що економічна система має свою власну функціональну логіку. «Економічна людина», яка постає основою господарчого механізму, постійно прагне максимізувати власне багатство. Реалізуючи власний інтерес, індивід спрямовується «невидимою рукою» до досягнення таких наслідків, які не входили до задуму – досягнення власної корисності приводить до всезагального блага. Разом з тим, Сміт зауважував, що свободі економічної діяльності не слід робити перепони, регламентувати її – «природні сили» ринкового космосу здатні гармонізувати конфлікти цінностей, норм в суспільстві та виробити всезагальний інтерес – загальне благо. Таким чином, вважається, що саме з Адама Сміта класична економічна наука теоретичними засобами доводить, що ринковий механізм є розв'язанням усіх без виключення проблем в суспільстві, зокрема морально-етичних: запущений ринковий механізм є найкращим гармонізатором, якій вирівнює конфліктуєчі інтереси в суспільстві. Власний інтерес підноситься до принципу суспільного блага та виступає «об'єктивним» законом. Однак ретельне дослідження праць А. Сміта «Теорія моральних почуттів» та «Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй» доводить тісний зв'язок етики та економічної науки. Синтезуючи постулати етичної та економічної теорії, А. Сміт обґрунтував зв'язок моральної автономії та ринкового господарства, всебічно вплетеного в нормативні структури традиційного суспільства.

А. Сміт обґрунтував лібералізм як теорію ринку, що сам регулює рівновагу. Запозичуючи з природознавства поняття, шотландський філософ веде мову про «природну рівновагу», «природний порядок свободи»: «через те, оскільки цілком відпадають усі системи заохочень або утисків, вочевидь, залишається і стверджується проста і нехитра система природної свободи. Кожній людині, доки вона не порушує законів справедливості, дозволяється цілком вільно діяти на свій розсуд у власних інтересах і конкурувати своєю працею та капіталом із працею та капіталом будь-якої іншої особи й цілого класу» [цит. за: 1, с. 85].

Разом з тим, російський економіст І. І. Агапова, досліджуючи аспекти взаємовпливу етики та економіки, робить досить цікаве зауваження щодо «природної свободи», яка ґрунтується на концепції власного інтересу: «Заради точності слід помітити, що у Сміта, як і у Рікардо, лише капіталісти поведуться у відповідності до логіки власного інтересу. Щодо робітників, то їхня поведінка підпорядковується звичкам та інстинктам, а самі вони розглядаються в класичній політичній економії як добре відпрацьоване знаряддя виробництва благ, використання яких приводить до добробуту» [цит. за: 2, с. 69–70].

Певною мірою критика утилітаризму, ідея про «невидиму руку» А. Сміта постали передвісниками соціальної філософії І. Канта. Пізніше в ХХ ст.

метафізика ринку отримала найбільш чіткий вираз у Фрідріха А. фон Хаєка та Л. фон Мізеса, які були апологетами «спонтанного порядку ринку» та його механізмів. Л. фон Мізес обґрунтував економічну науку як всезагальну теорію людської діяльності, праксеологію («Людська діяльність: трактат з економічної теорії»). Прагнучи збудувати об'єктивну теорію, Мізес писав, що суб'єктивний внутрішній світ людини необхідно вивести за рамки економічного дослідження. Австрійські економісти постійно підкреслювали недостатню компетенцію людського розуму та застерігали від втручання в гармонійний порядок ринку. Чим ефективніше функціонує економіка, тим краще вона слугує загальному благу. Отже, ліберальна економіка постає одночасно «найкращою етикою».

Згідно з класичною теорією загальної рівноваги, на вільному ринку, де чітко налагоджений механізм конкуренції, виникає рівновага між попитом та пропозицією в усіх частинах ринку. У наслідок цього, «природна» ціна незалежно від будь-яких чинників реалізує загальне благо – господарчий оптимум. Це дозволило стверджувати, що ідеальний ринок є теоретичним ідеалом «соціальної фізики» (Й. Шумпетер). Більш того, неокласична економічна теорія розглядає головний економічний принцип – принцип економічної раціональності, згідно з яким кожен індивід прагне досягти максимум власної користі за умови мінімізації витрат – як об'єктивний закон природи, заснований на основних принципах механіки. Економісти (Л. Ейлер, Ж. Лагранж) прагнули інтерпретувати принцип найменшої дії як закон природи, що визначає людську поведінку в економічній сфері, який передбачає, якщо в природі відбувається деяка зміна, то кількість дії, яка витрачається за умови цієї зміни, завжди є найменшою із можливих. Але економічною наукою залишається поза увагою те, що максимізація прибутків утворюється індивідами, які мислять, в той час як механістична мінімізація відбувається відповідно до законів природи. Об'єкти максимізації в економічному житті не надаються природою, а обираються діючим суб'єктом.

На противагу економічній теорії, філософія пропонує інше бачення господарства, економічної діяльності. З філософської точки зору С. М. Булгаков розкрив зміст господарчого процесу, зазначаючи, що в ньому має свій вираз прагнення перетворити мертву матерію, що діє з механічною необхідністю, на живе тіло, з його органічною доцільністю, тому гранично мету цю можна визначити як перетворення всього космічного механізму на потенційний, або актуальний організм, в доланні необхідності свободою, причинності доцільністю, як олюднення природи.

Нехтування світоглядної розробки феномену праці не дозволяє економічній теорії бачити, що праця є не тільки чинником виробництва, але й є засадничим феноменом життя взагалі, життя людини. У такій перспективі фундаментом господарчого процесу постає єдність двох начал – свободи та необхідності, які виключають одне одного, якщо розглядати їх окремо. Необхідність та потреба господарювання виходить за межі суто матеріального та вітального. Забезпечення життя є лише первинним та необхідним у феномені людського господарювання. Визнання ідеальних потреб, пізнання не вичерпують смислового багатства

господарства. Відомий дослідник філософії господарства Ю. М. Осипов підкреслював, що на найвище є потреба світотворення, неприродної творчості, можливо, із виходом взагалі за межі природи.

Важливим здобутком філософії XIX ст. у розгляді економічної діяльності постала Марксова концепція предметної самореалізації людини, в якій буття людини тлумачиться як процес самореалізації її людських якостей. Через категорії опредметнення та розпредмечування К. Маркс виявив специфічно людську діяльність як взаємовідношення суб'єкта та оточуючого його світу, в якому він відтворює себе. Здійснюючи доцільну діяльність людина не тільки суб'єктивно розвиває в собі здатності та потреби, але й відтворює їх у виробленому предметі, який містить в собі міру досягнутого людиною матеріального та духовного процесу. Процес опредметнення (створення виробничих сил) та розпредметнення (їхня дія в новому русі виробництва) є соціальною трансляцією діяльності, в якій поєднуються матеріально-предметний та соціальний бік. Виробнича сила є здобутою силою, продуктом попередньої діяльності. Таким чином, виробничі сили – це результат практичної енергії людей... Завдяки тому простому факту, що кожне наступне покоління знаходить виробничі сили, здобуті попереднім поколінням, та ці виробничі сили слугують йому сирим матеріалом для нового виробництва, завдяки цьому факту відтворюється зв'язок в людській історії, створюється історія людства. Людина стає історичною істотою, при чому її історичність відбивається в кожному акті її діяльності, вона повертається до минулого як до вихідного пункту руху та відтворює майбутнє в цій передумові. Соціальний бік опредметнення та розпредметнення є умовою історичного прогресу, який відбувається в кожному окремому акті діяльності людини. Здійснюючи доцільну діяльність людина не тільки суб'єктивно розвиває в собі здатності та потреби, але й відтворює їх у виробленому предметі, який містить в собі міру досягнутого людиною матеріального та духовного процесу. Людина із виконавця перетворюється на творчого суб'єкта, здатного надати нові форми руху матеріальним предметам, створеним до неї, а разом з тим, створює саму себе. В XX ст. ця традиція відродилася в онтологічних концепціях, зокрема в філософії М. Гайдеггера, який тлумачить буття людини через «відкритість» світу, через її присутність в предметності світу. При цьому, предметність світу розглядається не в фізичному сенсі, а як розкриття в цих предметах втілених у них людських сил.

Таким чином, філософія ринкового господарства, філософія ринку, яка була створена економічною наукою, прагнула до створення певної всеохоплюючої теорії економічної дійсності. Розглядаючи ринкове господарство як певний механізм, який було запущено Богом/природою/людиною, але якій працює за об'єктивним природним законами, в які людина в жодному разі не повинна втручатися. В такій перспективі метафізика ринку звільняє індивідів від відповідальності за рішення, що необхідно приймати та від необхідності безпристрасного обґрунтування законності вибору мети господарювання, виказуючи безособову цілеутворюючу силу ринкового механізму, спрямовану на загальне

благо. Ринкова система, «очищена» від світоглядних положень, ціннісних суджень та моральних настанов постає прекрасним координатором та регулятором людських відносин, більш того, сама постає «мораллю». Апологети ринку стверджують «етику ринку», що керується «невидимою рукою» і не потребує зусиль моральної волі індивідів. «Етика ринку» є нічим іншим як «етикою без моралі», яка не може бути етикою за своєю суттю.

У другій половині ХХ століття під впливом ідей Дж. Роулза в економічній науці відбулася переорієнтація проблематики господарства з механіки благ та інтересів до «етики договору». Домінуюча в ХІХ ст. концепція «ринкового договору» варіації Гоббса прагнула вивільнити людину від моральних обов'язків задля повної максимізації власних потреб.

Таким чином, ототожуються економічна готовність до обміну та етична справедливість, стратегічний аспект наївного обміну перетворюється на принцип обґрунтування моралі. А разом з тим, проголошується «етика ринку», однак зовсім без уваги залишається негативний зовнішній ефект для сторонніх осіб, які не є безпосередніми учасниками договору, але все ж є вразливими соціальними або екологічними негараздами.

Дж. Роулз запропонував власну концепцію «суспільного договору», згідно якої якість суспільства, ступінь його свободи визначає не калькуляція добробуту, а примат справедливості, що розуміється ним як рівність основних свобод, прав та життєвих шансів. Згідно з «Теорією справедливості» Роулза [3], люди, що гіпотетично вибирають певний тип суспільства, не можуть знати, яким буде їх статус у суспільстві. Але ж вони, на думку Роулза, зроблять вибір такого суспільства, яке збудовано на принципах справедливості як чесності. Такий вибір буде зроблено, тому що люди будуть вирішувати не як випадкові індивіди, а як моральні суб'єкти.

У багатьох дискусіях про концепцію Дж. Роулза досягнуто розуміння не тільки щодо процедурного, але й морального змісту його концепції – це вимога не рівності, а вимога, щоб люди поділяли долю один одного. Щодо ситуації невизначеності цінностей та благ, що склалася в нашій країні, Роулз помічає, що в умовах відсутності автономного індивіда, який має уяву про власне благо й почуття справедливості, процедура узгодження може відбутися на ґрунті здорового глузду або повернення до традицій й власної історії. Уявлення про благо, що не надане в досвіді традиційного суспільства, або якщо воно не співпадає з уявленням про благо в модерному суспільстві, може втілюватися лише на законодавчому рівні, через податкову політику, громадські організації, механізми соціального захисту.

Англійський економіст Дж. Б'юкенен концепцію «ринкового договору» доповнює концепцією «суспільного договору». Ним долається гоббсівська теорія, згідно якої господарчі інтеракції є обміном переваг між незацікавленими один в одному індивідуумами, що прагнуть тільки до максимізації власного інтересу. Дж. Б'юкенен вводить двоступеневу концепцію суспільного договору, що складається з попереднього конституційного та індивідуального постконституційного рівнів.

Однак Дж. Б'юкенен не подолав проблему, заго-стрену у принципі Парето, котрий лежить в підґрунті

договору (рух в напрямі оптимуму уможливується лише за умови такого розподілу благ, яке сприяє зростанню добробуту хоча б однієї людини без ушкодження для інших), та має сенс лише в оцінці конституційних змін за умови легітимності первісного стану. Кожна реформа може здійснюватися лише за умови, що вона має «рахуватися» з інтересами привілейованих осіб. Теорія «етики суспільного договору» Гоббса–Б'юкенена спрощує етико–політичні категорії, що мають важливе значення в добropорядному суспільстві вільних та рівноправних громадян – громадянська чеснота почуття спільності, примат справедливості перед власною користю, практично–раціональні норми громадської поведінки. Замість подолання економічного редукціонізму відбувається його переростання в ідеологію тотального ринкового суспільства, в якому люди спілкуються лише як ділові партнери. «Етика договору» гоббсівської інтерпретації не може зіставитися з етико–раціональною ідеєю суспільного договору кантівської інтерпретації.

Поняття суспільного договору та правового порядку у Канта виникає не з розрахованого приватного інтересу, а як моральна вимога – «регулятивний принцип». Кожний індивід самостійно монологічно робить перевірку положень та норм договору на предмет універсальної значимості.

Комунікативна етика, в якій узгодження досягається раціональним шляхом – розумінням, знаходженням істини в комунікації та переходом до відповідної стратегічної (цілерациональної) дії, здатна описати риси сучасного західного суспільства. Суб'єкти, що вступають в комунікацію, чітко усвідомлюють власні інтереси, а разом з тим усвідомлюють ту межу, до якої вони можуть поступатися ними, оскільки в західному суспільстві є узгодження з приводу фундаментальних інтересів, здатність жертвувати певними інтересами задля здійснення корінних інтересів, розвинута здатність до компромісів.

Таким чином, неокласична економічна теорія постає перед проблемою відтворення таких умов, в яких уможливувалася б добровільна співпраця, зберігалася та продовжувалася кооперація суб'єктів економічної дії, але не застосовуючи гоббсівське вирішення проблеми застосуванням сили держави для примусу. Економічний підхід теорії раціонального вибору, який розробляється А. Даунсом, Г. Бекером, Й. Елстером, Д. Коулманом, М. Олсоном, пояснює та передбачає взірці поведінки в конкретних ситуаціях економічного процесу. В загальному вигляді сутність методологічного підходу, що пропонується теорією раціонального вибору, полягає у тім, що соціальне середовище структурує альтернативи, що з'являються перед діючими суб'єктами, та чинять визначальний вплив на рішення, що приймаються. Теорії раціонального вибору порівнюють дії у співвідношенні з очікуваними наслідками, та пропонують найліпший курс дії. Як вже зазначалося, економічна теорія виходить з того, що приватний інтерес стоїть на чільному місці у розв'язанні колективних проблем: те, що є вигідним для групи є корисним для окремого суб'єкту. Економічний процес складається з певних ситуацій, в яких діючі суб'єкти взаємозалежать один від одного таким чином, що повинні коректувати свої плани дії один з одним для того, щоб отримати колективні блага для себе.

Розглядаючи ситуації, в яких діючі суб'єкти здійснюють спільну кооперацію, економісти використовують потенціал теорії ігор, які надають фон задля порівняння теорії з реальним економічним процесом. Основою теорії ігор слугують так звані ситуації парадоксів, що мають назву «дилема безбілетника» та «дилема ув'язненого», які розглядали Х. Марголіс, М. Олсон, А. Сен, А. У. Такер, М. Тейлор, Р. Хардін, К. Хоманн. Сутність «дилеми безбілетника» полягає в тому, що індивіди бажають користуватися перевагами морального стану, але не бажають збільшувати трансакційні витрати за рахунок обмеження неетичних спонукань та недовіра щодо інших суб'єктів економічного процесу провокує порушувати встановлені правила. Коли діючий суб'єкт може отримати благо незалежно від того, чи оплатив його чи ні, у них стає менше стимулів збільшувати витрати, стають «безбілетниками». Ілюстрації щодо цієї дилеми досить відомі: виробники не бажають модернізувати обладнання задля екологічного виробництва, рекламні кампанії – розкривати правдиву інформацію про продукт.

«Дилема ув'язненого» відображає ситуацію, в якій два учасника не реалізують їх загальний інтерес, хоча б це було принципово можливо, теоретична ідея полягає в тому, що власний інтерес може постати перешкодою в досягненні колективної мети, яку кожен учасник розглядає як таку, що відповідає власному інтересу. Суддя ставить перед вибором прийняття рішення двох ув'язнених А і Б чи визнати, чи ні злочин, за умови, що ув'язнені не мають змоги спілкуватися та обговорювати це рішення. Якщо обидва ув'язнених визнають, що здійснили злочин, то вони отримують 5 років ув'язнення, якщо обидва будуть заперечувати – 2 роки умовно. Якщо обидва затриманих приймуть різні рішення, тоді той, хто визнає вину, буде звільнений, а той, хто буде заперечувати її, – засуджений на 10 років. Логіка ситуації примушує ув'язнених колективно відмовлятися від власних інтересів. Логіка цієї ситуації притаманна ринкам в умовах конкуренції і діє як по відношенню до покупців, так і продавців. В умовах конкуренції продавці товару мають загальний інтерес у встановленні високих цін на товар. Однак кожний окремий суб'єкт може отримати більший власний дохід, якщо буде реалізовувати товар по демпінговим цінам. Подібно до ув'язнених продавці зацікавлені в тому, щоб домовитися про збільшення цін і утворити монополії. Подібно до судді є й антімонопольний комітет, який не дає здійснити цю кооперацію.

На перший погляд домінуючою стратегією в цих ситуаціях є відмова від співпраці. Однак, економісти конструюють певним чином, в яких уможливується кооперація. Р. Хардін вважає, що створення таких умов можливе шляхом напрацювання умовної стратегії, що дозволить створити звичаї, які приведуть до певного соціального ладу. М. Тейлор стверджує, що для кооперації важливим є існування спільноти, головними рисами якої повинні бути переконання та норми, які безпосередньо поділялися б її членами.

Економісти досліджують економічну дію як самостійну форму, та визначають її як єдиний спосіб діяльності. Однак, теоретики економіки залишають поза увагою вольовий акт, інтенційність, мету – важливі характеристики дії як такої. Для економічної

науки важливим є не стільки процес економічної діяльності, а скільки її опредметнений результат, який можна безпосередньо вимірювати. Економічна теорія виходить з того, що вся економічна активність людей здійснюється задля реалізації їхніх потреб, які визначаються як необхідність та можливість отримання, збереження та використання різних благ, економічних і неекономічних, матеріальних і нематеріальних. Саме для реалізації цих потреб, господарюючий індивід розраховує можливі наслідки ще нездійсненої дії. При цьому оцінюються два чинники: відносна корисність блага, до якої прагне індивід, та масштаб витрат задля отримання цього блага.

У сучасних дискусіях поширюється думка, що в економіці слід позбутися стратегічного мислення та єдиною моральною нормою повинна постати комунікативна відкритість. Переможна хода капіталізму, яка пов'язується з раціоналізацією господарювання, спонукала приховувати свої наміри щодо ведення господарських операцій. Поступ у сфері технічної раціональності не завжди спричиняв раціоналізацію морально-етичної сфери.

І. Кант проголошував неприпустимість ставлення до людини і у власній особі, і в особі іншої людини тільки як до засобу (друге формулювання категоричного імперативу). Однак ведучи мову про використання самого себе чи іншого виключно як засобу, Кант усвідомлював, що не можна уникнути певної інструменталізації відносин. Стратегічна дія пов'язана з реалізацією цілей, що є дотичними до інтересів інших людей, тому неминуче з'являються конфлікти.

Ці проблеми є фундаментальними, але сучасний рівень їхнього аналізу передбачає відповідне переосмислення цих питань, виокремлення нових аспектів у світлі сучасної практики та соціального пізнання.

Висновки. Розглянувши методологію історико-філософського аналізу філософії господарства і філософії підприємництва та ступінь наукової розробки досліджуваної теми, зазначимо наступне.

1. Проблема трансформації ліберальних філософсько-економічних шкіл у ХХ столітті в історико-філософському аспекті є мало досліджуваною, тематично розпорошеною. Основну увагу науковці зосередили на з'ясуванні сутності та виявленні головних ознак філософсько-економічних шкіл, на аналізі їхніх характерних рис.

2. При поясненні суті об'єкта слід, відштовхуючись від принципу економічного детермінізму, перейти до розгляду його в історико-філософському аспекті, що дає можливість глибше зрозуміти сутність багатьох характеристик цього феномену.

3. Історико-філософський аналіз трансформації ліберальних філософсько-економічних шкіл у ХХ столітті, на наш погляд, передбачає: визначення поняття, що характеризує об'єкт дослідження, процес його виникнення та розвитку; виявлення факторів гармонізації особистісного, державного та загально-суспільного.

Список використаних джерел

1. Пахомов Ю. Ринкові перетворення в Україні і Росії: цивілізаційний контекст // Політична думка. – 2002. – №2. – С.82–91.
2. Агеев А. И. Предпринимательство: проблемы собственности и культуры. – М.: Наука, 1991. – 274 с.

3. Ролз Дж. Теория справедливости / Под ред. В. В. Целищева. – Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1995. – 780 с.

4. Культура. Идеология. Особистість: Методологосвітглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К.: Знання, 2002. – 580 с.

References

1. Pahomov Ju. Rynkovi peretvorenja v Ukraini i Rosii: cyvilizacijnyj kontekst // Politychna dumka. – 2002. – №2. – S.82–91.

2. Ageev A. I. Predprinimatel'stvo: problemy sobstvennosti i kul'tury. – M.: Nauka, 1991. – 274 s.

3. Rolz Dzh. Teorija spravedlivosti / Pod red. V. V. Celishheva. – Novosibirsk: Izd-vo Novosibirskogo un-ta, 1995. – 780 s.

4. Kul'tura. Ideologija. Osobystist': Metodologosvitgljadnyj analiz / L. Gubers'kyj, V. Andrushhenko, M. Myhal'chenko. – K.: Znannja, 2002. – 580 s.

Faradzjova L. A., Managing Director Clever Kunde GmbH (Germany), info@cleverkunde.de

Historical and philosophical analysis of the transformation of liberal philosophical and economic schools and trends

This article substantiates the methodology of historical and philosophical analysis of the transformation of philosophical and economic schools in the XX century. The author proceeds from the assumption that this problem is underinvestigated and thematically fragmented. The subject is found topical given the significant influence of these schools and trends on the varying ideas, values and priorities of socio-economic life in the XX century, on the life of the individual, communities and the society as a whole. Here are used the dialectical method, the system-structural analysis, the combination of historical and logical methods.

Keywords: liberalism, philosophy of economy, transformation, market philosophy, market ethics, philosophical and economic schools of the XX century.

* * *

УДК 162.6

Тищенко М. В.,
аспірант, Київський національний університет ім.
Тараса Шевченка (Україна, Київ),
nik_16@ukr.netmailto:nik_16@ukr.net

РОЛЬ ТА МІСЦЕ КОНТЕКСТУ В СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

Визначається, що таке контекст аргументації, виокремлюються джерела появи першої та найбільш впливової концепції розуміння контексту в теорії аргументації, а також характеризуються та порівнюються дві провідні теорії контексту: типологія діалогів Волтона–Краббе та прагма-діалектична концепція контексту авторства Франса ван Еемерена. Після виокремлення їхніх суттєвих рис зазначаються дві головні відмінності. По-перше, типологія Волтона–Краббе розглядає критичну дискусію як один з окремих прикладів діалогу переконання, у той час як прагма-діалектична теорія контексту використовує її як теоретичне підґрунтя для усіх можливих контекстів. По-друге, типологія Волтона–Краббе має нормативний характер, тобто визначає, яким чином мають будуватися діалоги певного типу. Прагма-діалектична теорія контексту натомість має дескриптивний характер, тобто лише описує риси аргументації у інституціоналізованих та конвенціоналізованих контекстах.

Ключові слова: аргументація, контекст.

Поняття контексту постало в теорії аргументації відносно недавно, у середині 90-х років. Його головним призначенням було поєднати реальні аргументативні ситуації з уже розробленим на той момент теоретичним інструментарієм для оцінки аргументації. Найвпливовіша з концепцій контекстів та їхньої ролі в діалозі була запропонована Дугласом Волтоном (D. Walton) та Еріком Краббе (E. C. W. Krabbe) у 1995 році праці «Зобов'язання в діалозі: базові концепції міжособистісного міркування» [3]. Їхній науковий доробок вплинув на подальші розробки цієї проблематики не лише в межах теорії аргументації, але й в інших наукових галузях, таких як формальна

діалектика, теорії штучного інтелекту, мовленнєвих актів та епістемічна логіка (зокрема «belief revision»). Серед науковців, які зверталися до розробленої ними типології, можна відзначити Саймона Парсонса (S. Parsons), Лейлу Амгуд (L. Amgoud), Пітера МакБерні (P. McBurney), Генрі Праккена (H. Prakken), Майкла Вулдріджа (M. Wooldridge), Саймона Уеллза (S. Wells), Кріса Ріда (C. Reed) та інших. Згодом у теорії аргументації постала інша концепція розуміння контекстів аргументації та їхньої ролі. Вона була запропонована Франсом ван Еемереном (F. van Eemeren), лідером школи прагма-діалектики. Наразі вона активно розробляється в рамках цього підходу (зокрема Марчіном Левінські (M. Lewinski), проте ще не здобула популярності за межами царини аргументації.

Метою статті буде визначення поняття контексту, дослідження джерел його походження та еволюції в межах теорії аргументації, а також порівняння двох найбільш авторитетних концепцій: типології Волтона–Краббе та прагма-діалектичної теорії контексту.

Визначення поняття контексту аргументації. Відповідно до ван Еемерена, якому належить найбільш детальне дослідження самого поняття контексту в межах теорії аргументації, контекст складається з трьох компонентів: мікро-контексту, мезо-контексту та макро-контексту.

Мікро-контекст, або лінгвістичний контекст, складається зі слів та виразів, що безпосередньо передують та слідує за елементом аргументації. Цей контекст необхідний для прояснення багатозначності, притаманної природній мові. Прикладом використання такого контексту може бути виявлення значення омонімічних слів, таких як «коса» або «ключ». Незважаючи на свою важливість у названих випадках, для теоретичного аналізу в галузі теорії аргументації цей контекст в цілому непридатний.

Мезо-контекст, або ситуаційний контекст, позначає конкретну ситуацію, у якій відбувається аргументація. Це може бути дружня розмова на вечірці, полеміка під час наукової конференції тощо. Цей вид контексту також є надзвичайно складним для теоретичного аналізу через неохопне розмаїття можливих ситуацій, де може виникнути суперечка. Саме тому для теоретичного осмислення потрібен значний рівень генералізації, який забезпечує макро-контекст.

Макро-контекст, або тип комунікативної активності, визначає суттєві характеристики суперечки, придатні для теоретичного аналізу завдяки високому рівню узагальнення. До таких контекстів можна віднести переговори, медіацію, переконання тощо. Саме цей рівень контексту представляє найбільший інтерес для дослідників. Можна помітити, що наведеному визначенню не вистачає конкретності, що відповідає ситуації в сучасній теорії аргументації, де науковці доволень розрізняють контексти такого виду. Ця риса стала одним з пунктів критики усталеної типології діалогів в рамках переосмислення поняття контексту в межах прагма-діалектики.

Джерела появи поняття контексту в межах теорії аргументації. Історично першим підходом до розуміння ролі контексту в аналізі аргументації стала типологія Волтона–Краббе. Вона з'явилася в рамках пошуку відповіді на питання про помилки релевантності.